

LEJLA BEGANOVIĆ

DEZORIJENTIRANI PSIHOLOŠKO NESTABILNI
LIKOVNI KROZ MONOLOŠKO-ASOCIJATIVNE
ELEMENTE U DJELIMA DOSTOJEVSKOG /
DISORIENTED PSYCHOLOGICALLY UNSTABLE
CHARACTERS THROUGH MONOLOGUE-ASSO-
CIATIVE ELEMENTS IN THE WORKS OF F. M.
DOSTOEVSKY /
ИЗОБРАЖЕНИЕ ДЕЗОРИЕНТИРОВАННЫХ,
ПСИХОЛОГИЧЕСКИ НЕУСТОЙЧИВЫХ
ПЕРСОНАЖЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ф.
М. ДОСТОЕВСКОГО ПОСРЕДСТВОМ
МОНОЛОГО-АССОЦИАТИВНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

Cilj ovoga rada je analiza neuobičajenih, dezorijentisanih, često psihološki nestabilnih likova koji predstavljaju onaj sloj društva kod kojeg se osjeća emocionalna nestabilnost i nezrelost, želja za ličnom dominacijom i težnja za oslobađanjem od svih moralno-socijalnih okova. U radu se pokazuje da, pored osobina svojstvenih likovima realizma, Dostojevski korištenjem monološko-asocijativnih elemenata uvodi nove postupke u karakterizaciji junaka, svojstvene modernizmu. S tim u vezi u radu je prikazana rekonstrukcija ideološkog poimanja ruskog društva i uslova u kojima Dostojevski ispituje ideologiju te duhovno i ljudsko biće kroz monološko-asocijativne elemente koji su ujedno i odlika modernog romana.

Ključne riječi: *monološko-asocijativni elementi, protagonisti, dezintegracija, moderni roman*

1. UVOD

Fjodor Mihajlovič Dostojevski je svojim izvanrednim književnim stvaralačkim umijećem doprinio razvoju savremene moderne proze, bivajući istovremeno *glasnikom* monološko-asocijativnog, inovativnog, psihološkog romana u novom *ruhu*. Monološko-asocijativni roman ima dvije podvrste, a njihovi ustanovljeni okviri ovise o pripovjedačkoj prirodi (termin *pripovjedač*, u ovom slučaju, uzima se *uslovno*). Prvu skupinu čine romani s pripovjedačem koji projicira *tude* unutrašnje monologe i asocijativne nizove.⁹⁷ Drugoj skupini pripadaju romani s pripovjedačem koji se pojavljuje u prvom licu monologizirajući vlastiti unutrašnji svijet (*roman toka svijesti*), koji su kasnije popularizirali moderni romansijeri: Virdžinija Vulf, Džems Džojls, Tomas Vulf, Viljem Fokner, pod utjecajem Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, usredsređujući se na jezički neartikuliranu svijest, tražeći načine da se jezikom romana *uhvati* ono što se u junaku dešava ispod nivoa njegove svijesti. To je ono čime će Dostojevski doprinijeti razvoju i samoga modernog romana, a načini na koji se uvode monološko-asocijativni elementi kod ruskog pisca otvorit će put ka romanu toka svijesti. Zbog važnosti naznačenih i obrazlaganih životnih pitanja, zbog književne tehnike kojom se izlaže život ideja, te zbog izuzetne vještine u oblikovanju određenih tipova karaktera, njegovi su romani osiguravali izuzetnu recepciju, drugačije poglede, a samim time su osigurali put ka modernizmu. Prema Mihailu Bahtinu, monolog i dijalog u Dostojevskog nisu samo sredstva, već su i cilj sami sebi, “nije riječ, već život, postojanje. Dijalog je spona među ljudima, možda i jedina. U njima se postoji” (prema Solar, 2011, str. 90).

Ličnost je podložna promjenama i vremenu, dok su karakteri završeni. Bahtin u knjizi *O romanu* kaže kako se u romanu ne trebaju nalaziti završeni likovi kao što je to slučaj s epom. Ono što radi Dostojevski jeste da u svoje romane stavlja ličnosti koje ostaju otvorene, ne dozvoljava im promjene

⁹⁷ Tako npr. prva djela koja su zasnovana na unutrašnjem monologu bilježe se prije Dujardinova djela *Les lauriers sont coupés* (1888): Garšinova novela *Četiri dana* (1882, prema nekim izvorima 1877) ili Tolstojev prozni fragment *Povijest jučerašnjeg dana* (1851) koji je objavljen nakon njegove smrti (usp. Solar, 1979).

kojima teže, pretvara ih u “ljude-ideje” i postavlja ih u karnevalske prostore. U tome, prema Pabriću, između ostalog, leži njihova tragičnost i atmosfera izgubljenosti (2017, str. 55).

1.1 Likovi u funkciji ideja

Da bi nam Dostojevski približio društveno-socijalne odnose ruskoga društva, on poseže za prikazom srednje ali i one najniže klase društva, poseže za, po moralno-etičkim vrijednostima, najnižim slojem kojem pripadaju određeni likovi. Zasigurno ne bismo nikada saznali svijest / podsvijest / snove ili razmišljanja jednog ubice da nam autor ne donosi monološko-asocijativne elemente u svom djelu. Putem monologa glavnih protagonista otkrivamo nihilistička uvjerenja, nezdravu s(a)vijest, sklonost hipohondriji i kukavičluk. Uz sve te osobine, a kako primjećuje i Edin Pabrić (2018, str. 40): “ne nudi se nikakva krišćanska vizija ljudske prirode, već stanovište, historijom potkrijepljeno, po kojem čovjek, i kad nije zatvoren u neke spoljašnje obruče, nepopravljivo je iracionalno biće koje strasno voli patnju, a koja opet nije ništa drugo do destrukcija i kaos.” Prvi od aspekata koje Dostojevski donosi kroz svoje likove jeste pitanje slobode ličnosti, a što je prema Pabriću (2018, str. 40) najočitije u romanu *Braća Karamazovi*, kao i u *Zapisima iz podzemlja*, u kojima Dostojevski provjerava “da li ljudi makar pred samima sobom mogu da budu iskreni i da ne pobjegnu, okrećući glavu od istine o tome ko su i šta su?”. S obzirom na to da će ovo pitanje Dostojevski “u odnosu na polifonijsku strukturu svojih romana, postavljati manje-više, svim svojim likovima u cjelokupnom djelu” (Pabrić, 2018, str. 40), to pitanje postaje ključno i za ovaj rad. Analizirani su protagonisti iz romana *Zločin i kazna* i pripovijesti *Krotka* i *Vječni muž*. S tim u vezi, rad će propitati i koliko su hipohondrija i strah u korelaciji sa fizičkim izgledom likova, u čemu se često ogleda njihov društveni status, te koliko je opravdana izjava koja se pripisuje Dostojevskom: “Svi smo mi izašli iz Gogoljeve kabanice.”⁹⁸

⁹⁸ U radu *Kabanica ili ljubavnica. Uspostavljanje fikcionalnih identiteta pomoću odjernih predmeta* Šerherzada Džafić (2014, str. 169) pokazuje kako je fizički izgled indikator i psihološke slike likova. Također ističe kako je: “Dostojevski ovom izjavom prvobitno mislio na novi tip proze koju donosi Gogolj svojim veoma specifičnim stilom pisanja, a koji se najbolje ogleda upravo kroz Gogoljevu

Janet Tucker (2004, str. 224), naprimjer, navodi da upravo izgled i odjeća (ne samo) Sonje Marmeladove (*Zločin i kazna*) svjedoče njenu nevinost i dobrotu. Ona žrtvuje svoju “čistoću”, no njezina nevinost i dobrota ostaju netaknuti tijekom cijelog romana. Kako navodi Dostojevski (1989, str. 210), Sonja je: “skromno i čak bijedno odjevena djevojka, još posve mlada, gotovo nalik na djevojčicu, skromna i pristojna vladanja, vedra ali ponešto zaplašena lica. Na njoj je sasvim priprosta domaća haljinica, na glavi staromodni šeširić, jedino je u rukama imala suncobran kao i jučer.”

Zanimljivo je da odnosi među likovima Dostojevskog nisu ni rodbinski ni društveni odnosi. Oni se susreću na onome mjestu i upravo onog časa kad to intriga zahtijeva. Oni ne idu u posjetu, ne idu na večeru prijateljima, ne bave se svojim poslovima ili, ako to ipak rade, čine to s posebnim ciljem: viđaju se da bi doznali ili provjerili nešto jedan o drugome, da bi raspravljali o nekoj zamisli koja će imati opipljivih posljedica – dakle, ono što likovi rade, čine to da bi se govorilo, da bi se natjeralo druge da govore i da bi se djelovalo. Sastaju se, ako događaji to traže, u nemoguće vrijeme, na mjestima koja se ne mogu predvidjeti. Takav je, primjerice, prvi sastanak dva glavna junaka u *Vječnome mužu*, koji se sreću noću, nakon dugo godina razdvojenog života:

– Ja jamačno imam čast da govorim sa Aleksijem Ivanovićem? – zapeva on vrlo nežnim glasom, koji beše skoro smešan, jer nije odgovarao prilikama.
– Tek valjda niste vi Pavle Pavlović Trusocki? – reče Veljčaninov, takođe sav zabezeknut. – Ja i vi smo se poznavali pre devet godina u T, i – ako mi samo dozvolite da vas podsetim – bili smo prijateljski poznati. – Da... recimo... ali – sad je tri sata po ponoći, i vi ste čitavih deset minuta probali: da li je kod mene zaključano, ili ne... – Tri sata! – uzviknu gost vadeći sat, i vrlo se neprijatno iznenadi – imate pravo: tri! Izvinite, Aleksije Ivanoviću, ja sam to trebao imati na umu kad sam ulazio; mene je stid. Doći ću i objasniću se s vama ovih dana, a sad... (*Večni muž*, str. 12)

Kabanicu. Pored ukazivanja na novi tip proze, Dostojevski Gogolja stavlja u sami vrh književnosti, smatrajući ga uzorom, a ‘kabanica’ poprima dvostruko značenje.”

1.2. Snovi u funkciji asocijacija na doživljaje

Asocijativno-monološki momenti posebno dolaze do izražaja u djelu *Zločin i kazna* u kojem Dostojevski pokušava simbolima, slojevitim značenjima, novim nesvakidašnjim kombinacijama riječi, vizuelnim asocijacijama, odraziti specifičnost doživljaja Raskoljnikova, pa snovi postaju dijelom podsvjesne motivacije protagonista. Prvo snoviđenje Raskoljnikovljevo odnosi se na njegovo djetinjstvo, rodni gradić, predvečernju šetnju s ocem, pijane krupne seljake u crvenim i plavim košuljama s gunjevima na ramenima, prašnjavi seoski put, kafanu na zlu glasu koju posjećuju siromašni sitni građani, službenici, radnici, dokoličari i pijanice, kamenu crkvu zelene kupole. Osim opisa sredine pune tragičnosti, spominju se njegova baka i mlađi brat koji je preminuo u dobi od šest mjeseci: *iako ga nije poznao ni upamtio, svaki put kada je dolazio na groblje pobožno se i smjerno krstio nad tim grobićem, klanjao mu se i ljubio ga.* (Dostojevski, 1989, str. 61)

U snovima postoji smisao jer to nije slučajno povezivanje slika i predodžbi. Crkva predstavlja simbol vrijednosti, vjeru i potrebu za duhovnim, metafizičnim. Ona je simbol cjelokupnog životnog ciklusa, rađanja i umiranja. Činjenica da se bogomolja nalazi nadomak kafane i njenih pijanih posjetitelja asociira na opraštanje grijeha, ali predstavlja i propitivanje indulgencije, *kupovinu* oprosta. Na taj način se zlo i priroda grijeha banalizuju, ali zlo nije naivno, već je opasno i lukavo. Ovaj motiv se razvija, naprimjer, u liku ohole, nepravedne lihvarke Aljone Ivanovne: (...) *baba je već napisala testament, i za njega je znala samo Lizaveta, koja po tom testamentu nije dobijala ništa osim ono pokretnine i stolica. Sav novac je bio namijenjen jednom manastiru u N-skoj guberniji, za vječni pomen duše njene* (Dostojevski, 1989, str. 70), kao i Arkadija Ivanoviča Svidrigajlova, koji neposredno prije samoubistva daje tri hiljade rubalja lično Sonji, predviđajući da će ona poći za Raskoljnikovom u Sibir, saopštivši joj također da je zbrinuo i djecu njene pomajke Katarine Ivanovne.

Drugi dio sna je prizor Rodionovog svjedočenja bjesomučnom ubistvu kobilice, pri čemu san ima uporište u njegovim doživljajima, tumačenjima doživljaja, željama, strahovima i potrebama. Svi motivacioni procesi

Raskoljnikova su u stalnom međusobnom sukobu, praćeni emocijama, koje su također u suprotnosti s motivima: njegov probni odlazak kod Ivanovne, razgovor s Marmeladovom, majčino pismo i slučajni susret sa nepoznatom, mladom djevojkom na petrogradskom bulevaru. Raskoljnikov simbolično preuzima ulogu svirepog ubice malog kljuseta iz sna, Mikolke, jer sazrijeva njegova odluka, nakana da ubije, potiskujući djetinje emocije⁹⁹ koje je nadvladala njegova ozlojeđenost nepravdom. Dakle, čitatelj već na početku romana spozna je da zločin nije čin koji bi po sebi bio prirodan, koristan ili, pak, logičan.

Drugi san, u kojem Ilja Petrovič, policajac, tuče Raskoljnikovljevu gazdaticu alegorija je kazne koja je u suštini, u ovom prizoru, samo osiguravanje društva od daljnjih nasrtaja prijestupnika na red i mir. “Ako je to tako, mora da će sada i njemu doći, jer to je sve... sigurno zbog onoga... onog jučerašnjeg... O gospode!” (Dostojevski, 1989, str. 116).

Treći njegov san odnosi se na asocijacije po vremenskom i prostornom dodiru, percepcija ekforiše potisnute događaje. U snu Raskoljnikov je na mjestu zločina i ponavlja gnusno (ne)djelo, ali pod udarcima sječiva Aljona Ivanovna se smije. Javljaju mu se i nameću misli i predstave bez njegove volje. San metaforički ukazuje na bezuspješnost, besmisao njegove ekspanzivne sumanute ideje, ideje veličine – da li je Napoleon ili vaš.

Posljednje snoviđenje se odvija u zatvorskoj ćeliji dok je Rodion Raskoljnikov prezdravljao, nakon ozbiljne bolesti. Dostojevski naglašava negativan utjecaj širenja i prodiranja destruktivnog nihilističkog socijalizma, ideja bezbožništva, i materijalizma u Rusiji u sve društvene slojeve od početka 1890. godine, odbacujući nacionalizam i traženje Boga. Povrh ideje Raskoljnikova, u pozadini je prikazana i depresivna sumanuta ideja grešnosti, prisutna kod Mikolaja koji pokušava samoubistvo vješanjem jer su ga nadležni optužili za davanje lažnog iskaza, pod sumnjom da je počinitelj kaznenog djela ubistva lihvarke i njene sestre.

⁹⁹ “Tata, tata – više mali Rođa ocu – tata, tata, šta oni to rade! Tata, jedno konjče biju! Vrišteći kroz suze, mališan se probi kroz gomilu do kobilice, zagrli njenu mrtvu glavu, iskrvavljenu glavu i ljubi je” (Dostojevski, 1989, str. 65).

U jednom takvom svijetu u prvi plan mora doći dijalog, i to ne, kako navodi Bahtin u svojoj knjizi *Problemi poetike Dostojevskog*, dramski dijalog, jer u toj vrsti dijaloga do izražaja ne može doći jedinstvo raznolikosti koju vidimo u polifonijskoj strukturi. U prvi plan dolazi dijalog kao osnova življenja, dijalog kao osnova svega, i time će Dostojevski, kako navodi Bahtin, u potpunosti raskinuti sa tradicijom dotadašnjih romana realizma. Realizam kod Dostojevskog “nije zasnovan na spoznaji, već na prodiranju u drugog, potvrđivanjem tuđeg ja ne kao objekta, već kao subjekta” (Pobrić, 2017, str. 57). Ako je u prvom planu dijalog, ako sve teži dijalogu, onda likovi ne miruju, ne šute, njima nisu “odrezani jezici”, oni su gotovo izjednačeni s autorom i, kako navodi Bahtin, bore se sa njim, raspravljaju se sa njim. Ali, kod Dostojevskog svaki od likova je i nosilac jedne ideje, likovi postaju, kako navodi Pobrić, “ljudi-ideje”, ne mogu zakoračiti, progovoriti, ni misliti a da se ta ideja koju nose u sebi ne ispolji.

1.3. Indirektni pripovjedni monolozi

Pripovijetka *Krotko janje / Krotka* je monološko-asocijativna pripovijetka, zanimljiva jer se temelji na posebnoj strukturi – solilokviju, budući da ganutljivu, bolnu sudbinu mlade djevojke koja je počinila samoubistvo bacivši se s prozora s ikonom Bogorodice prislonjenom na grudi, saznajemo kroz tehnike indirektnog pripovjednog monologa, kroz iskaze Krotkinog muža. Pripovijedač je prisutan i djelomično komentira proživljavanje lika;¹⁰⁰ tu su i epizode u kojima lik priča, bez autorova sudjelovanja, nepoznatom slušatelju ili imaginarnim svjedocima u htijenju da i pred sobom, ali i pred zamišljenom publikom, opravda novonastali tragičan događaj, smrt supruge

¹⁰⁰ U predgovoru pripovijesti *Krotka*, odnosno *Krotko janje*, kako je još kod nas prevedeno ovo djelo, koji citira i Bahtin u knjizi *Problemi poetike Dostojevskog*, Dostojevski piše: “Zamislite muža, kojemu se žena ubila pa leži pred njim na stolu. Tek se je prije nekoliko sati bacila s prozora. On je strašno smućen, jer još nije dospio da sabere misli. Prolazi sobama i nastoji sâm sebi objasniti događaj ‘koncentrirajući misli u jednu točku’. Pritom je zagorjeli hipohondar, jedan od onih, koji na glas misle. Zato i govori sam sa sobom, pripovijeda cijeli događaj i ‘objašnjava’ ga. (...) Nepravilna i smućena pripovijest produžuje se, kako se lako može razumjeti, na nekoliko sati. Nesretnik govori čas kao samome sebi, čas kao nevidljivom slušaocu, a čas kao sudcu” (Dostojevski, *Krotko janje*, online pdf, str. 3–4).

pod neriješenim i naizgled vrlo neobičnim okolnostima.¹⁰¹ Događaj je, osim toga, ispričan i kroz svjedočenje služavke Lukerije.¹⁰²

Za razliku od ranijih psiholoških romana koji su tematizirali psihički život čovjeka na nivou svijesti koji je podložan verbalizaciji, u ovakvim pripovijestima i romanima *toka svijesti* čitatelj se suočava s procesima koji se odvijaju u nesvjesnom dijelu psihe i što se ne podaje koherentnoj jezičkoj tradiciji.

2. KA MODERNOM: PSIHOLOGIJA DUHOVNOG

Dominantna načela moderne ispoljavaju se u vidu ustajanja protiv naturalizma, propagiranje individualizma i *umjetnosti duše*. Tako Dostojevski duboko uranja u psihologiju duhovnog, nematerijalnog svijeta svojih likova. Kod Raskoljnikova, naprimjer, prikazuje dezorganizaciju njegove ličnosti u kojoj njegov referentni okvir nije u skladu sa svijetom; prikazuje depersonalizaciju, gubljenje vlastite ličnosti, svijesti o svojoj okolini, uklanjanje ličnih crta, obezličavanje pod utjecajem nihilističkih uvjerenja Fridriha Ničea. Tokom cijelog romana Raskoljnikov je suočen s moralnom dilemom između dobra i zla. Opsjednut je idejom utemeljenom na racionalizmu i materijalizmu kao isključivim izvorima znanja, a individualnu slobodu vidi kao najviši cilj. Dostojevski je čitatelje uvukao u svijest glavnog protagonista Rodiona Romanoviča Raskoljnikova, koji je u uglu svoga bijednog sobička, natrulog,

¹⁰¹ “Pripovijedat ću sve po redu (po redu!)... Nisam književnik, o čemu će se gospoda sama uvjeriti. Svejedno: pripovijedat ću ipak onako, kako shvaćam stvar. U tom i jest sva moja nevolja, što sve shvaćam” (Dostojevski, *Krotko janje*, online pdf, str. 5),

¹⁰² “Vidim je, gdje stoji pokraj zida, sasvim uz prozor, ruku je položila na zid, a glavu pritisnula na ruku, pa tako stoji i misli. I tako se duboko zamislila, da nije ni opazila, kad sam unišila i promatrala je iz druge sobe. Razabiram, da se upravo onako smiješi, stoji, misli i smiješi se. Pogledala sam je, tiho se okrenula i izašla, misleći još dalje o tom. Kad odjedanput začujem, da se prozor otvara. Odmah se povratim u sobu, da joj kažem: ‘hladno je, barinjo, pa bi ste se mogli prehladiti.’ I od jedanput opazim, kako se penje na prozor i još sasvim ispravljena stoji u njemu, leđima okrenuta prama meni, a sa svetačkom slikom u rukama. Srce mi zastane, i ja povičem: “Barinjo, barinjo!” Čula me je, maknula se, kao da se htjela okrenuti prama meni, ali se nije okrenulo, nego se nagnula napred, pritisnula sliku na grudi i – bacila se s prozora!” (Dostojevski, *Krotko janje*, online pdf, str. 44. Citat je naveden u izvornom obliku bez označavanja pravopisnih i drugih grešaka).

sladunjavog zadaha, saživljen s postulatom kategoričkog imperativa – Sve je dozvoljeno!¹⁰³

Njegova psihopatija ogleda se u emocionalnoj nezrelosti, egocentričnosti i želji za ličnom dominacijom, s težnjom da se oslobodi svih okova moralno-socijalnih tradicija. U djelu *Zločin i kazna* naglašena je unutarnja monologizacija kao odraz izrazitih duhovnih protivrječnosti glavnog (anti) junaka, predstavljajući ujedno primarno načelo poetike moderne u navedenom romanu.

Roman *Zločin i kazna* pripada razdoblju realizma, no prvi je roman sa svojstvima nadolazeće velike književne epohe – modernizma. Realistički roman karakterizira čvrsta fabula, psihološka analiza karaktera, nastojanje da se slijedi prirodni tok zbivanja i da se karakteri i njihovi postupci tumače prije svega uzročno-posljedičnim vezama između stvari i pojava, te relativna pouzdanost pripovjedača. Moderni se roman može shvatiti kao svjesno i namjerno odustajanje od onih konvencija koje karakteriziraju narativnu formu pređašnje književne epohe – realizma.

2.1. Psihološke i egzistencijalne istine

U romanu *toka svijesti* postoji jedan književni lik s kojim se čitatelj u specifičnom trenutku može identifikovati. U *Zločinu i kazni* se prepliću psihološke i egzistencijalne istine života u kojima se održavaju autorovi odgovori na pitanja šta duhovna praznina može učiniti s ljudskom prirodom i kako neriješena egzistencijalna individualna kriza ima nepovoljan utjecaj na čovjeka. Raskolnikov u svom članku *O zločinu* pokušava opravdati postojanje individualne slobode – Čovjek kao volja, ali je ova ideja prvobitno *porođena* u prvoj pripovijesti egzistencijalizma *Zapisima iz podzemlja*. Međutim, kako bi postigao odgovarajući strukturalni efekt bez narušavanja psihološke uvjerljivosti lika Raskolnikova, Dostojevski mu osigurava odgovarajuće motive za njegov gnjusni *pohod*, duboko ukorijenjen socijalno, “praktično”, filozofski i etički.

¹⁰³ “Sve je u rukama čovjeka, a sve mu ispred nosa uzmiče zbog njegovog kukavičluka. To je već ak-siom... I zanimljivo je čega se ljudi najviše boje. Novog koraka, svoje vlastite nove riječi oni se najviše boje” (Dostojevski, 1989, str. 14).

(...) *sto hiljada dobrih djela i poduhvata moglo bi se ostvariti i popraviti za te babine pare što su namijenjene manastiru! Stotine, a možda i hiljade života mogle bi biti izvedene na pravi put; desetine porodica mogle bi se spasiti bijede, raspadanja, propasti, razvrata i veneričnih bolnica – i to sve za taj njen novac.*
(Dostojevski, 1989, str. 71)

Ali, nakon zločina, Raskoljnikov nije u stanju racionalno razmišljati jer u svojoj duši osjeća nered i kaos. Frustriran je ličnim neuspjehom shvativši da ništa *veliko* niti *neobično* nije nastalo iz njegovog eksperimentalnog zločinačnog pohoda. Osim toga, on se nije adaptirao na postojeću socijalnu situaciju usljed svojih nekonformističkih stavova. No, valja imati na umu to da nemogućnost socijalne adaptacije može biti uzrokovana i anomalijama socijalne sredine. S obzirom na to da ličnost predstavlja spoj njenih psiholoških, bioloških i socijalnih aspekata, u znatnoj mjeri on isključuje objektivnu stvarnost formirajući sinkretički odnos prema vanjskom svijetu, tačnije nastao je ustvari djelomičan poremećaj odnosa sa realnim svijetom, i samim tim je nastao proces derealizacije i depersonalizacije te proces subjektivnog određivanja prema realnosti manifestovan u vidu napetosti, uznemirenosti, nezadovoljstva i unutarnje ispraznosti. Svoju neravnotežu odnosa s okolinom Raskoljnikov nije premostio realnim vezama i pribjegava iracionalnim sredstvima, zločinu, tobože javno prikazujući *vlastita prava* u htijenju da naruši ustaljene interpersonalne relacije u socijalnom uređenju kojem pripada. Zločinom teži javno ispoljiti revolt prema unaprijed određenim i definiranim zakonima postojanja. On se identifikuje s liderom, Napoleonom, koji reprezentuje u ovom slučaju figuru moći, odbacujući socijalnu težnju za redom, disciplinom, zavisnošću, i socijalnu kontrolu koja je sveprisutna u interakciji pojedinac i društvo, jer želje i htijenja, kako to nerijetko biva, nisu u skladu s atributima našega Bića, već su nam nametnuti spolja i na taj način se putem društva stvaraju ideali u vidu lažnih snova naivnih pojedinaca.

Favoriziranje književnog junaka je sredstvo za izazivanje jednog tragičnog destruktivnog efekta. U krajnjoj liniji, pisac nas pridobija za svog negativnog heroja da bismo bolnije doživjeli uzaludnost i bezizlaznost egzistencije tog heroja kao takvog. Isticanjem humane dimenzije negativnog junaka postiže se pesimistični efekat da bi nas pisac suočio s prizorom njegovog tragičnog

propadanja. Upravo pomoću ovakve strukturalne kombinacije glavni junak *Zločina i kazne* dobija izvjestan humani oreol. (Milošević, prema: Solar, 1979)

3. HIPOHONDRIJA LIKOVA

Osim Raskoljnikova u *Zločinu i kazni*, u djelu *Vječni muž* Dostojevski opisuje još jednog nestabilnog lika – Veljčaninova, koji je, također, sklon hipohondriji nastaloj usljed doživljene društvene, profesionalne i porodične degradacije.

Njegova hipohondrija je rasla svakim danom; uostalom, on je već odavno bio sklon hipohondriji. To je čovek koji je proživio mnogo i bujno, i koji već uveliko nije mlad; moglo mu je biti trideset i osam, pa i trideset i devet godina; a sva mu je ta 'starost' – kako je on sam govorio – došla skoro sasvim iznenada. (Dostojevski, *Večni muž*, online pdf, str. 3)

Također u ovom glasovitom djelu prisutne su vremenske i prostorne asocijacije kao i romanu *Zločin i kazna*: *zvono* kao podsjetnik na pređašnja Veljčaninova zlodjela u nekoliko epizoda, tajanstveni sastanak dva prijatelja na ulici, koja su se zavadila zbog fatalne žene Natalije Vasiljevne. U fokusu djela su univerzalna pitanja poput prirode braka, moralnog statusa preljuba, neumjerenosti u piću, mazohizma i destruktivne strasti, prirode grijeha ubistva s predumišljajem i pokušaj ubistva u posljednjem obračunu Veljčaninova i Trusockog. Na psihološkom planu čovjekov položaj je predstavljen kao stalni sukob suprotstavljenih načela koji su izraz i čovjekove prirode i njegove situacije. Klima, dinamika grada, bijedne prostorije, zadimljene kafane i njihov zadah su samo simboli čovjekovog emocionalnog, spoznajnog, mentalnog stanja, kao i odraz njegove sudbine.

U djelu *Vječni muž* s posebnom pažnjom je naglašen primarni kolorit urbanog pejzaža.

Ali Veljčaninov se nije rešio da ode na selo. Prašina, omorina, bele petrogradske noći koje razdražuju živce, – eto time se sad naslađivao u Petrogradu. (Dostojevski, *Večni muž*, online pdf, str. 3)

Monološko-asocijativni tip romana nastaje uslijed izmjene pripovjedačke perspektive. Pisac se služi novom tehnikom pripovijedanja – unutarnjim i pripovjednim monologom – kako bi duhovni sadržaj čovjekove ličnosti dobio perceptibilnu materijalnu formu, tako da se i ono što je po prirodi skriveno u unutrašnjosti na sceni jasno vidi (usp. Solar, 1979).

Modernu prozu, monološko-asocijativni roman karakterizira protagonist koji ima ironičan odnos prema svijetu i životu uopće.

Dijalog i dijalogičnost, posebno mikrodijalog ili dijalog sa samim sobom je temeljna forma i postupak u teksturi romana Dostojevskog, ujedno i jedan od temeljnih principa modernog romana. Dostojevski u svojim romanima opisuje i analizira život ideja u pojedinim likovima na način koji odgovara polifoniji: svi su glasovi u stalnom dijalogu i samo otvaraju moguće rasprave, ne namećući konačne zaključke. Dijalozi, ponekad i neizravni unutarnji monolozi, najčešća su sredstva karakterizacije, a brojni sporedni likovi doprinose usložnjavanju suprotstavljenih likova i stajališta, predstavljajući cijelu skalu mogućih životnih shvatanja i opredjeljenja kakva su uvjetovana socijalnim položajem, karakterom te posebnim idejama i moralnim dilemama. Izuzetan dojam ostavlja pri tome naglašena atmosfera napetog očekivanja raspleta niza suprotnosti koje likovi strasno proživljavaju, pokušavajući riječima i djelima dokazati ono što se zapravo ne može dokazati.

3.1. *Emocionalna nezrelost*

U Raskolnikovu Dostojevski je prikazao *rađanje* ideje, jednog nenaučnog dogmatičnog uvjerenja zasnovanog na subjektivnim zabludama junaka, na motivima koji su neprihvatljivi i u suprotnosti s društvenim pravilima sredine u kojoj obitava. Emocionalna tupost, neosjetljivost, nepovjerljivost, introvertnost, slaba komunikativnost, pretjerana opreznost su samo neki u nizu simptoma raslabljenosti njegovog duha, srca i uma: (...) *sve je to uslovno, sve je relativno, sve je to samo forma, pomisli letimično, samo krajičkom misli, a čitavo tijelo mu se treslo. Noge su mu drhtale. Hvatala ga je vrtoglavica i od vatre glava boljela* (Dostojevski, 1989, str. 95). Postao je sklon paranoidnim interpretacijama: *To je lukavost! To oni hoće da me lukavošću namame i*

potpuno zbune, nastavljao je u sebi izlazeći niz stepenice. Ne valja mi to što sam u bunilu (Dostojevski, 1989, str. 95). Njegova osjećanja i emocije su porobljeni. Za svoju filozofiju i etiku nije nalazio svjesnih smetnji, ali sada ispunjen užasom i u bunilu ponavlja pitanje na koje nema odgovora: *Gospode, da li ja ludim?* (Dostojevski, 1989, str. 130). Rodion Romanovič Raskoljnikov počinje proživljavati posljedice svojih lažnih individualističkih bezbožnih ideja kojima je bio opčinjen:

To je bilo grozničavo stanje, sa buncanjem i polunesvjesticom. Čas mu se činilo da se oko njega kupi gomila ljudi, hoće da ga nekud iznesu, pa se oko njega žučno prepiru i svađaju. Čas mu se opet učinilo da je sam u sobi, da su svi otišli i da ga se boje, i samo ponekad odškrinu vrata da ga vide, prijete mu, dogovaraju se, smiju i rugaju mu se. (Dostojevski, 1989, str. 118)

Raskoljnikovljeva sloboda je narušena bestijalnim strahom. Grizodušje ne samo da razotkriva zločin nego i čovjekovu nemoć u lažnim stremljenjima ka moći.

3.2. Egoizam ili narcisoidnost?

U većini svojih djela, kroz opis stanja likova, Dostojevski donosi ključna egzistencijalna pitanja, a posebno je pitanje samoga položaja čovjeka: “O čemu može pošten čovek da govori sa najvećim zadovoljstvom? Odgovor: o sebi” (Dostojevski, 1983, str. 77), u čemu možemo uočavati egoizam, narcisoidnost ili, naprosto, istinu s kojom se treba suočiti. Prema Pobrićevom mišljenju, egoizam je za Dostojevskog “prirodno stanje” duše budući da dobrota podrazumijeva skup složenih praktičnih vještina koje se trebaju naučiti:

Etička poruka Dostojevskog u njegovim romanima je vrlo jednostavna. On ne govori ni o kakvom raju na nebu, već je svojim ispriповijedanim svjetovima participirao raj na zemlji koji je, po njemu, moguć moralnim podvigom. S tim u vezi, u svojim bilješkama (objavljenim kao piščev dnevnik) koje se mogu čitati kao svojevrsna priprema za romane i pripovijetke, Dostojevski piše da je osnovni zadatak čovjeka izboriti se protiv tog velikog *ja*. Međutim, njegovi romani govore posve drugačije, i time izražavaju jednu

od dihotomija Dostojevskog kao mislioca, s jedne, i Dostojevskog kao pisca, sa druge strane: naprosto, čovjek njegovih romana stremlji idealu koji je suprotan njegovoj prirodi (ideal dobrine naspram egoizma). Zbog toga je, po Dostojevskom, čovjekov usud satkan od stalnog stanja patnje koji je, kao takav, neodvojiv od *grijeha*. (Pobrić, 2018, str. 39)

ZAKLJUČAK

Na osnovu prethodnih analiza možemo zaključiti da je Dostojevski, uvodeći monološko-asocijativne elemente, uspio prikazati psihološku dezorijentaciju likova putem razmišljanja protagonista, monologa, dijaloga, opisa fizičkog izgleda, psihičkih stanja i na koncu iznošenjem stavova svojih junaka. Ovi postupci vode u mnogim pravcima, otud i mnoštvo tumačenja opusa Dostojevskog, ali čini se da se ipak iza svega krije mogućnost otkrivanja unutrašnjih stanja protagonista kojima je jedini cilj izboriti se za svoje ideale ma koliko to teško i na koncu pogubno bilo po njih same. Dostojevski je time pokazao kako književnost nudi mogućnost dolaska do odgovora o smislu ljudskog postojanja, pa makar se odgovor krio u vječnoj patnji i nemogućnosti izricanja upravo onoga neizrecivog. Možda je jedini smisao u idejama koje nose i koje su i danas, jednako kao i u realizmu i u modernizmu, vodilja mnogim protagonistima evropske književnosti.

IZVORI

- Dostojevski, F. M., 1989. *Zločin i kazna*. Sarajevo: Svjetlost.
- Dostojevski, F. M., 1983. *Zimske beleške o letnjim utiscima. Zapisi iz podzemlja*. Kockar. Beograd: Rad.
- Dostojevski, F. M. (bez datuma) *Večni muž*. [online pdf] Dostupno na: <https://e-biblioteka.org/wp-content/uploads/2021/02/F.-M.-Dostojevski-Vecni-muz.pdf> [Pristup: 17. 12. 2021].
- Dostojevski, F. M. (bez datuma), *Krotko janje*. [online pdf] Dostupno na: <https://vdocuments.mx/f-m-dostojevski-krotko-janje.html> [Pristup: 17. 12. 2021].

LITERATURA

- Džafić, Š., 2014. "Kabanica ili ljubavnica. Uspostavljanje fikcionalnih identiteta pomoću odjevnog predmeta". U: Hošić I. ur., *Pažnja! Odjeća, umjetnost, identitet*. Zbornik radova. Bihać: Tehnički fakultet Univerziteta u Bihaću.
- Književna smotra. Časopis za svjetsku književnost*, 1981. *Dostojevski*. Broj 43–44, Zagreb.
- Pobrić, E., 2006. *Vrijeme u romanu: od realizma do postmoderne*. Sarajevo: BH Most.
- Pobrić, E., 2018. *Roman i manirizmi moderne. Znak i znanje*. Sarajevo: Centar Samouprava.
- Solar, M., 1979. *Moderna teorija romana*. Beograd: Nolit.
- Tucker, J., 2004. "The Religious Symbolism of Clothing in Dostoevsky's *Crime and Punishment*". In Bloom, H. ed., *Bloom's Modern Critical Interpretations: Fyodor Dostoevsky's 'Crime and Punishment'*. New York: Chelsea House, pp. 215–231.

DISORIENTED PSYCHOLOGICALLY UNSTABLE CHARACTERS THROUGH MONOLOGUE-ASSOCIATIVE ELEMENTS IN THE WORKS OF F. M. DOSTOEVSKY

The focus of this paper is unusual, disoriented, often psychologically unstable characters, for they represent the layer of society where emotional instability and immaturity, the desire for personal domination and the desire for liberation from all moral and social shackles are evident. The paper shows that, in addition to the characteristics specific to the characters of realism, Dostoevsky, using monological-associative elements, introduces new procedures for creating characters, specific to modernism. In this regard, the paper reconstructs the ideological understanding of Russian society and the conditions in which Dostoevsky examines ideology and spirituality of human beings through monologue-associative elements.

Keywords: *monologue-associative elements, protagonists, disintegration, modern novel*

ИЗОБРАЖЕНИЕ ДЕЗОРИЕНТИРОВАННЫХ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИ НЕУСТОЙЧИВЫХ ПЕРСОНАЖЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО ПОСРЕДСТВОМ МОНОЛОГО- АССОЦИАТИВНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

Аннотация

Целью данной работы является изображение необычных, дезориентированных, часто психологически неустойчивых персонажей, принадлежащих тому слою общества, в котором в большей степени проявляются эмоциональная неустойчивость и незрелость, стремление к личному доминированию и к освобождению от всех моральных и социальных оков. В статье показано, что, помимо характеристик, присущих персонажам реализма, Достоевский, используя монолого-ассоциативные элементы, вводит в характеристику героя новые приемы, характерные для модернизма. В связи с этим в статье представлена реконструкция мировоззренческого осмысления русского общества и условий его существования, в которых Достоевский рассматривает идеологию и духовно-человеческое бытие через монологически-ассоциативные элементы, характерные для современного романа.

Ключевые слова: *монолого-ассоциативные элементы, герои, распад, современный роман*